

CZIBERE IBOLYA⁷

A SZEGÉNYELLÁTÁSOK „MEGINGÁSÁRÓL” A VIDÉKI TEREK BEN

A lakóhely földrajzi fekvése és a településméret máig meghatározó hatást gyakorol az ott élő népesség jövedelmi helyzetére és jóléti szintjére. A rendszerváltás óta folyamatosan nő azoknak a vidéki településeknek a száma, ahol a lakosság a munkalehetőségek és a minőségi közszolgáltatások hiánya miatt egyre mélyülő és újratermelődő szegénységben él. Magyarország 3154 településéből 2809 falu. Az ország népességének közel 30%-a falvakban él, összesen kb. 2,9 millió ember. A falvak többsége (a 2809-ből 2411 település) 2000 fő alatti népességgel rendelkezik, az összes település több mint 50%-a 1000 fő alatti lakosságú.⁸ A magyar falvak háromnegyedében az utolsó 10 évben folyamatosan csökken a népességszám.

A falvakban élő népesség iskolai végzettsége jelentősen elmarad a városi népességétől. Míg a legalább érettségivel rendelkező 18 éven felüliek aránya a fővárosban eléri a 76%-ot, addig a falvakban csupán 38%. A diplomával rendelkezők országos aránya 23%, a fővárosban 41%, míg a falvakban csupán 12%.⁹ Az 1000 fő alatti falvakban (a magyarországi települések felében) a képzettségi szint különösen alacsony, az ott élő népesség 50%-ának csupán alapfokú végzettsége van, a diplomások aránya viszont rendkívül alacsony, 6,2%.¹⁰ Az adatok azt mutatják, hogy minél kisebb egy település, annál nagyobb az alacsony iskolázottságú (alapfokú vagy szakmunkás végzettségű) népesség aránya, és annál alacsonyabb az érettségizettek és a diplomások száma.

A magyarországi aktivitási ráta földrajzi megosztottsága nagyon erős, az ország ebben az értelemben is jelentős területi egyenlőtlenségekkel küzd. A falvakban élő népesség kétharmada más településen dolgozik, mint ahol él, ez azt is jelenti, hogy a falusi emberek több mint 60%-a ingázó. A falusi népesség körében – az alacsonyabb gazdasági aktivitás és a nyilvántartott munkanélküliek magasabb aránya miatt – a foglalkoztatottak aktív korú népességre vetített aránya is alacsonyabb, mint a városokban vagy az ország egészében.¹¹

A jövedelemegyenlőtlenségek is a települési hierarchia szintjei szerint alakulnak.¹² Az országos átlagot nagyon jelentősen (csaknem egyharmaddal) meghaladva a fővárosban a legmagasabb az átlagos egy főre jutó éves bruttó jövedelem. A legalacsonyabb jövedelmi szinttel a falvakban élők rendelkeznek, amely 13,6%-kal marad el az országos átlagtól. A falvak népességének jövedelmi hátrányait elsősorban az elérhető munkalehetőségek hiánya okozza. A társadalmi egyenlőtlenségek a fogyasztás szerkezetének különbségeiben is nyilvánulnak. Az egy főre jutó éves fogyasztási kiadás Budapesten a legmagasabb, 32,3%-kal meghaladja az

7 Debreceni Egyetem BTK Politikatudományi és Szociológiai Intézet

8 Forrás: Állami Számvevőszék [ÁSZ] (2018) Elemzés az alacsony gazdasági aktivitású társadalmi csoportok aktivitási rátája növelésének lehetőségeiről. Elérhető: https://www.asz.hu/storage/files/files/elemezések/2019/20190109_agat.pdf?download=true

9 Forrás: Mikrocenzus 2016; <https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/>

10 Forrás: ÁSZ 2018

11 Forrás: Európai Bizottság: 2019. évi országjelentés – Magyarország; https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-report-hungary_hu.pdf

12 Forrás: KSH: A háztartások életszínvonala, 2018; <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/2018/index.html>

országos átlagot. A települési hierarchia alsóbb szintjein csökken a fogyasztás, a falvakban a legalacsonyabb, az országos átlag csupán 85,6%-a.

A csökkenő népességszámú, elszegényedő falvak népessége körében a helyi társadalom belső dinamikája is hatást gyakorol az egyenlőtlenségek fennmaradására: a falu határain belüli zárt csoportokban zajló interakciók, a korlátozott nyelvi kódok használata, a tradicionális erkölcsi elvek elfogadása, a saját csoporttól eltérő szociokulturális modellek nem ismerete, a szinte kizárólag homogén közösségi élmények, a kulturális tapasztalatok sokféleségének hiánya, valamint a csoportszempontokkal történő egydimenziós azonosulás mind szerepet játszanak a területi-földrajzi-gazdasági hátrányok társadalmi következményeinek rögzítésében. Mindezek hatással vannak a szegénységi mutatókra is. A szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatában élők arányainak változása követi a települési hierarchiát. A KSH korábban már idézett 2018-as adatai szerint Magyarországon a teljes lakosság 25,6%-a élt ebben a kockázatban (2,5 millió fő). A fővárosban a népesség 19,6%-a, a városokban 25%-a, míg a falvakban 32,3%-a volt kitéve a szegénységnek vagy az elszegényedés kockázatának.

A hátrányos helyzetű vagy elszegényedett vidéki kistelepüléseken és városi perifériákon jellemző drámai élethelyzetek koncentrációját és a térben is leképeződő társadalmi egyenlőtlenségeket a COVID-19 járvány miatti vészhelyzet tovább mélyítette. Bár szegénységkutatóként több irányból is fontosnak tartanám értelmezni ezt, ebben a rövid írásban csupán a lakóhelyen megszervezhető szegényellátások irányából közelítem a témát.

Az egyének és családok életében kombinálódó deprivációk egymást mélyítő hatása és spirális dinamikája ismert, mint ahogyan az is, hogy a szegénységben élők mindennapjaiban jelen lévő segítő szakemberek, a helyi problémák kezelésére alkalmazott társadalompolitikai és szegénypolitikai megoldások, valamint az állami szociális juttatások által nyújtott szűkös lehetőségek együttese sem alkalmas a helyben keletkező, de strukturális jellegű problémák felszámolására. Ennek következményeként (valós eszközök hiányában) a falvakban is kényszermegoldásokra építő kríziskezelés zajlik, amely nem képes az elismert szükségletekre megfelelő formában reagálni. Ez önmagában is hozzájárul a szegénység tartósságához és újratermelődéséhez, amelyet a szociológiai vizsgálatok sorra alá is támasztanak.

Bár még nincsenek átfogó hatáselemzések a témában, de az elsődleges terepbejárások, a falvakban élők és az ott dolgozó szociális szakemberek információi alapján egyértelmű, hogy a COVID-19 világjárvány miatti új helyzetben újra számba kell venni a kirekesztettség egyes dimenzióinak jellemzőit a rurális terekben. Jelenleg tüneti szintű információink vannak arról, hogyan reagált a szegény falusi népesség a járványveszélyre, hogyan változtak meg a mindennapjaik, és miként próbáltak alkalmazkodni vagy reagálni az új körülményekre. Ebből néhány fontos összefüggést emelek ki.

A szegénységben élő falusi népességet kevésbé foglalkoztatta a járványhelyzet, mint a jobb módú társadalmi csoportok tagjait. A veszély ellenére kliens és szakember kommunikációjának a korábbiakhoz képest nem változtak a fő témái: elsősorban a gyermekekkel kapcsolatos problémák, a családon belüli erőszak és az anyagi nehézségek álltak a középpontjában. A vészhelyzet kihirdetését követően a rászorulók ugyanúgy a napi megélhetés köré szervezték az életüket, mint a veszélyhelyzet előtt bármikor. Egy távoli, számukra nem érzékelhető „városi probléma” nem okozott olyan szorongást, mint a napról napra élés biztonságának elvesztésétől való félelem: „Az tapasztaltuk, hogy kevésbé foglalkoztatta a szegényeket a járványhelyzet. Nem kérdeztek tőlünk

semmit a vírusról, a helyzetről, tanácsot sem kértek erre vonatkozóan. Természetesen mi a tájékoztatást enélkül is megadtuk, de nem volt ez hangsúlyos számukra” (családsegítő szakember).¹³ Ehhez illeszkedett a járványügyi szabályok fogadtatása is körükben. Függetlenül attól, hogy kénytelenek voltak alkalmazkodni a bolti időszávokhoz, egyéb formális, a védekezést segítő szabályt nem ismertek, vagy nem tartottak be. A kocsmába járás, a maszk mellőzése, vagy az idősekkel zajló napi szintű személyes kontaktusok a mindennapok falusi valósága volt a tiltott időszakokban is.

A szülőknél több okból is komoly fejtörést okozott a gyermekek otthoni tartózkodása. Az egyik legnagyobb nehézséget a napi étel megvétele jelentette, amely különösen a többgyermekes családokban (olykor négy-öt gyermek) nagy kihívás. Több helyen a civilek munkájának is komoly érdeme, hogy a napi egyszeri meleg étel kiszállításával enyhíteni tudták ezeknek a kríziseknek a nagyságát. Az otthoni tanulókkal kapcsolatban is több nehézséget kellett megoldani a segítő szakembereknek. A legsúlyosabb problémák azokban a háztartásokban jelentkeztek, ahol nem csupán számítógép nem volt a családban, de a villanyáram sem volt elérhető: „Helyi viszonylatban igen széles körű önkormányzati és civil összefogás kellett ahhoz, hogy ellássuk ezeket a családokat eszközökkel, és feltételeket teremtsünk. Áram bekötetése, internet bevezetése, eszközök beszerzése, igen” (családsegítő szakember). Az alacsony iskolázottságú, olykor analfabéta szülők, akiknek most erős támaszként kellett volna gyermekeik mögött állniuk, ebben a szerepben nem tudtak helytállni: az együtt tanulás szóba sem jöhetett; sem a tanulási motivációt, sem az otthoni napi időterv betartását nem tudták a gyermekek körében megoldani. Ilyen feltételek között a digitális oktatás arra sem volt alkalmas, hogy akár a szociális szakemberek támogatásával, de a korábban is rendszeresen igazolatlanul hiányzó diákokat a tanulás felé fordítsa.

A falusi szegénység mindennapjainak része a munkanélküliség és a lehetőségekhez igazított alkalmi munkavállalások, így esetükben nem értelmezhető a munkahely elvesztésének krízise sem olyan formában, mint más, a falvakban élő, de jobb helyzetű népesség körében. A legszegényebbek életében a járványhelyzet a napi életerevezést sem módosította. „A szegregátumban a prostitúció, a drogokkal való kereskedés nem állt meg attól, hogy kialakult egy járványhelyzet. Azt gondolom, vannak olyan mélyen rögzült és megváltoztathatatlan problémák a klienseink életében, amelyre a veszélyhelyzet nem tudott hatást gyakorolni. Ilyen az is, ha nincs munka, de pénzt kell szerezni valahonnan. Megszerzik” (gyermekjóléti szakember). A szakemberek szerint a segítséget kérők száma nem volt kiugróan magas a veszélyhelyzetben, de több volt a bántalmazás kapcsán történő megkeresés, sőt az idősbántalmazás is gyakoribb problémaként jelentkezett. Abban a helyzetben, amikor a bántalmazott egész nap a családjában tartózkodik, a járványhelyzet miatt még nehezebb megoldani, hogy a bántalmazott eljuthasson a „fodráshoz”, és segítséget kérjen a szakemberektől. Ugyancsak a járványhelyzet krízisének következménye a terhességek számának emelkedése a leghátrányosabb helyzetű településrészekben. A nehezített hozzáférés a fogamzásgátláshoz, a főként fiatalok terhességének késői felismerése súlyosbította a problémát. A legrászorultabb, szinte még gyermekkorban lévő, 16. évüket alig betöltött kismamák nem tudtak vizsgálatra sem menni: „Pedig esetükben nagyon-nagyon indokolt lett volna.

¹³ A felhasznált interjúrészletek egy családsegítő és gyermekjóléti központ munkatársaival készült fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés részletei. A központ szakemberei rászoruló falusi családok gondozását végzik, a veszélyhelyzet idején is aktívan közreműködtek a támogatásukban. A beszélgetés 2020. júniusában zajlott, közvetlenül a veszélyhelyzet visszavonása után. A beszélgetés célja a járvány időszakában végzett tevékenységek és a szegénységben élőket érintő legfontosabb problémák és tapasztalatok összegzése volt.

Nyilván minden terhesség esetén az, de nekik különösen. És el kell azt is mondani, hogy néhányuk nem akarta magát a terhességet sem. Ez veszélyhelyzet nélkül is probléma ugyan, de a vizsgálatok és szűrések egy időre történő felfüggesztését aggályosnak véltem (gyermekjóléti szakember).

Összességében azt mondhatjuk, hogy a mostani helyzetben nem a vírus volt a leginkább veszélyt jelentő tényező a falvakban élő szegények körében, hanem a vírus következményei. A járvány időszakában a szakemberek számára nem a vírus okozta megbetegedések jelentették a legnagyobb kihívást, hanem a mély strukturális problémák által fenntartott dezintegrációs jelenségek felerősödése, az ezekkel szembeni eszköztelenség. Mindez kiegészült azzal a nem várt következménnyel, hogy a szegény falusi társadalmak tagjai körében a lakókörnyezet által nyújtott biztonságérzés még inkább felértékelődött. A (premodern) települési környezet, amely fenntartja a szegénységüket, most a veszélyhelyzetben eddig nem érzékelt biztonságélményt kínált számukra. A családsegítő szolgálat egyik kliensét idézve: *„A város veszélyes. Nálunk itt nincs veszély, csak ne jöjjön ide egyetlen városi sem.”*